

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ СУДІВ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (1566–1795)

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF STATE COURTS OF VOLHYNIAN VOIVODESHIP (1566–1795)

Колодяжна В.В.,

к. ю. н., доцент кафедри

теорії та історії держави і права

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Кислюк Р.Л.,

магістрант юридичного факультету

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Статтю присвячено дослідженню системи державних судів, що діяли у Волинському воєводстві в період 1566–1795 рр. Проаналізовано компетенцію, порядок формування та основи організації діяльності гродських, земських, підкоморських судів, а також Каптурового суду Волинського Воєводства та Луцького трибуналу.

Ключові слова: судова система, державні суди, гродський суд, земський суд, підкоморський суд, Каптуровий суд, Луцький трибунал, Волинське воєводство.

Статья посвящена исследованию системы государственных судов, действующих в Волинском воеводстве в период 1566–1795 гг. Проанализирована компетенция, порядок формирования и основы организации деятельности гродских, земских, подкоморских судов, а также каптурового суда Волинского воеводства и Луцкого трибунала.

Ключевые слова: судебная система, государственные суды, гродский суд, земский суд, подкоморский суд, каптуровий суд, Луцкий трибунал, Волинское воеводство.

The article is devoted to research of the system of state courts of Volhynian Voivodeship (time period from the second part XI century till end of XIII century). The author analyzed a competence, historical aspects of the formation and development of the system of state courts and basis of activity of castle's courts, county courts, property courts, the Kaptur court and Lutsk Tribunal.

For the most part, castle's courts had considered criminal cases, county courts had solved civil cases and realized a notarial function, property courts had specialized in the settlement of land conflicts. The Kaptur court of Volhynian Voivodeship had operated in the period of vacant throne and temporarily removed the powers of the courts, traditionally formed by the king, and, consequently, it could not act in his absence. The Lutsk Tribunal was an appellate instance, whose jurisdiction extends to the decisions of the courts of Volyn, Bratslav and Kiev voivodeships.

A characteristic feature of all the above-mentioned courts was that they were formed as a «gentry for the gentry», that is, they were aimed at resolving conflicts between representatives of this social group. The practice of some of these courts did not always justify itself, but it is only because there was no clearly established basis for activities and there was no support from the local nobility. It is undoubtedly a positive fact that the formation of an extensive system of courts, the expansion of their competence and a change in the approaches to the formation of personnel laid the foundations for the independence and self-government of the judicial system.

Key words: judicial system, state courts, castle's court, county court, property court, The Kaptur court, Lutsk tribunal, Volyn voivodship.

Постановка проблеми. Виникнення судової влади на території українських земель бере свій початок ще з княжої доби. Подальше становлення та розвиток судоустрою відбувалися з урахуванням історичних умов, суспільного ладу і державного устрою держав, до складу яких входили українські території. Значний інтерес становить дослідження судів, що діяли на території Волинського воєводства в період його існування. Незважаючи на те, що ця тематика перебувала у фокусі уваги багатьох науковців, окремі її аспекти залишилися недослідженими. Відтак вважаємо за необхідне з'ясувати особливості побудови системи державних судів Волинського воєводства, а також визначити порядок їх формування, компетенцію та деякі організаційні моменти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питань судової системи та судочинства українських земель в литовсько-польський період стосувалися роботи багатьох науковців, серед яких – А. Гурбик, Г. Попов, І. Ворончук, І. Резнік, М. Крикун, М. Ясинський, М. Яцишин, Н. Старченко, С. Ковальова, О. Купчинський, О. Патяка, О. Сокальська та інші.

Метою статті є дослідження державних судів Волинського воєводства, представлених гродськими, земськими, підкоморськими судами, а також Каптуровим судом і Луцьким трибуналом.

Виклад основного матеріалу. Судова влада в литовсько-польський період далека від сучасного зразка. Відтак їй ще не знайомі такі невід'ємні ознаки звичного нам судочинства, як незалежність та професійність. У першу чергу

це пов'язано з тим, що і Велике князівство Литовське, і Королівство Польське, і Річ Посполита – союз цих двох держав, утворений внаслідок Люблінської унії у 1569 році, були станово-представницькими монархіями. Це наклало свій відбиток і на принципи побудови та функціонування судової системи, для якої характерними ознаками були становість, нечітке розділення судової й адміністративної компетенції, залежність від короля тощо.

Волинське воєводство, як і воєводства Київське та Брацлавське, було утворено в складі Великого князівства Литовського за ухвалою Віленського сейму 1565–1566 рр. Згідно з Люблінською унією 1569 р. його разом із тими ж воєводствами опанувало Польське королівство. Відтоді Волинське воєводство перебувало під владою Речі Посполитої до кінця XVIII ст. До осені 1791 року воєводство поділялось на три повіти: Володимирський – на північному заході, Кременецький – на півдні й Луцький – між ними [1, с. 13, 18]. Після адміністративно-територіальної реформи змінився й судоустрій. Суттєвий вплив на це справили Другий Литовський статут (так званий «Волинський статут») 1566 р., який передбачив утворення розгалуженої системи державних судів – гродські, земські та підкоморські суди. Також у воєводстві діяли Каптуровий суд (лише в період вільного трону) та Луцький трибунал (апеляційна інстанція для Волинського, Брацлавського та Київського воєводств).

Так, *гродські* суди являли собою станові судово-адміністративні органи, склад яких формувала шляхта. У літературі для позначення гродських судів інколи використо-

вуються такі терміни, як «замкові» або «старостинські». Пов'язано це з такими обставинами: по-перше, зазвичай вони розміщувались у замках, і по-друге, їх очільниками були повітові старости.

До повноважень судів входив розгляд справ шляхти, передусім неосілої, яка не підлягала земським судам [2, с. 15]. Цікаво, що компетенція гродських судів постійно зазнавала змін: якщо спочатку вони були суто кримінальними судами і мали право розглядати лише справи стосовно грабежів, розбоїв, підпалів, нападів на шляхетські маєтки й насилля над жінками, то з XV століття вони окрім кримінального здійснюють ще й цивільне судочинство.

Так, О. Купчинський відзначає, що вже в половині XV ст. староста на засіданні гродського суду виносить рішення про поділ маєтків між зацікавленими особами, затверджує відмову від спадкового майна, він же й розглядає справи про крадіжки між шляхтою, грабунки, зокрема пограбування духовенства під час військових походів [2, с. 15]. Століття по тому спектр повноважень гродських судів знову розширюється, і, окрім усіх вище зазначених функцій, суд займається ще й опікою соціально незахищених верств населення, посвідченням право власності на маєтки, і, що найголовніше, відтепер гродські суди своїм посвідченням уповноважені надавати документові юридичної сили (такий собі празрзок нотаріальної функції).

Старості, якого король призначав самостійно, відводилась безумовно найголовніша роль у судочинстві, в чому йому допомагали підстароста, судді та підсудки, а також возний, який суміщав виконання доручень старости та обов'язки судового виконавця. І все ж цікавим є той факт, що самостійним староста не мав права наймати і звільняти працівників – це відносилось до сфери відання воеводи, якому староста підпорядковувався. Така ситуація була характерною для всієї Правобережної України, в той час як на інших територіях вирішення кадрових питань суду було абсолютним правом старости. О. Купчинський відмічає, що одним із його обов'язків був постійний нагляд за діяльністю канцелярії суду і підготовкою судових сесій, за діловодством і зберіганням на належному рівні архіву [2, с. 17], а також стягнення повинностей і різних податків для королівської казни, що не раз винослось на розгляд гродських судів [2, с. 16].

Гродська судова канцелярія діяла постійно, а розгляд справ відбувався під час 2-3-тижневих сесій (так званих «рочків»). Щорічно проходило до трьох таких «рочків» [3, с. 111]. Однак, як стверджує Н. Старченко, попри усталення на кінець XVI ст. черговість засідань – раз на шість тижнів, дотримуватись її вдалось вкрай рідко [4, ст. 4]. Важливою особливістю гродського судочинства у Волинському воеводстві було те, що на відміну від багатьох інших воеводств замкові (гродські) книги велися не латинською, а староукраїнською мовою. Вимога про це містилася в Другому Литовському статуті 1566 р., що є наочною демонстрацією бажання волинської знаті утримати автономію.

Наступні суди, про які піде мова – *земські* або *повітові* суди. Необхідність їх утворення передбачалась розділом четвертим Другого Литовського Статуту 1566 р.. Як впливає з його змісту, склад земського суду становлять суддя, підсудок і писар, які обирались на повітових сеймиках воеводства. Разом із тим обрану сеймиком кандидатуру все ж затверджував король. Посада земського судді була пожиттєвою.

Цікаво, що в Другому Литовському Статуті передбачаються вимоги до осіб, які бажають зайняти вакантні посади. Так, в Артикулі 1 Розділу 4 визначено такі критерії: доброта, добросесність, розторопність, знання місцевого права, приналежність до шляхетського роду, тривале проживання в повіті та сповідання християнства [5].

На відміну від гродських судів, земські уповноважені розглядати майнові та цивільні спори місцевої шляхти. Так, до їх компетенції входив розгляд майнових угод (і договорів), спорів, даровизни і заповітів маєтків, розме-

жування земель і лісів, зобов'язань щодо маєтностей, грошей, зречення опікунства над маєтками і таке інше, чому земський суд надавав публічне затвердження [2, с. 14].

Засідання земських судів подібно до засідань гродських судів носили назву «роки» і спочатку відбувалися сесійно від чотирьох до шести разів на рік, втім пізніше почали діяти на постійній основі. В Артикулі 1 Другого Литовського статуту визначається, що мовою судочинства та земських книг повинна бути руська мова, а до кандидата в писарі ставилась обов'язкова вимога володіння нею [5]. Відмітимо, що посада писаря вважалась дуже поважною, оскільки вимагала від її виконавця знань, постійної праці та письма. У цілому обов'язки писаря зводились до ведення судової документації та збереження земських книг.

Крім вище названих службових осіб суду, Другий Литовський статут передбачав і посаду возного. Його компетенція практично збігалась із компетенцією возних гродських судів. Так, він розносив позови, викликав до суду, забезпечував порядок під час засідання, попереджаючи втечі когось із сторін, приймав присягу у свідків, був присутнім при допиті, оглядав місце скоєння злочину тощо [5]. Цікаво, що Статутом передбачалась наявність понятних, які мали супроводжувати возного. Ними могли бути тільки особи шляхетського роду.

Н. Старченко справедливо відзначає, що уряд возного, попри те, що був найнижчим серед судової урядницької ієрархії, становив важливий елемент судочинства, сполучаючи суд і сторони, а також сторони між собою в ході тривання судового процесу і різного роду вступних актів до нього [6, с. 135].

Варто відмітити те, що земський суд володів правом «вічності». Це означало, що всі документи, на яких ставить печатку земська канцелярія, мають «вічну» юридичну силу та записуються до земських книг. Внаслідок реформування гродських судів останні, як уже зазначалось, також отримали це право, що в подальшому зумовило конкуренцію між судами і стало причиною витіснення земських судів гродськими.

У системі державних судів Волинського воеводства виділяються також *підкоморські* суди (Луцький, Володимирський та Кременецький) – станові шляхетські суди для розгляду межових і земельних суперечок [7, с. 236]. Їх утворення було реакцією Сигізмунда II Августа на прохання шляхти про створення цих установ із метою спрощення механізму вирішення земельних спорів, оскільки до 1566 року питаннями земельних та межових спорів займалися комісари, яких призначав князь.

У підкоморському суді земельні спори і майнові вимоги, що впливали з них, вирішував один суддя – підкоморій, призначений великим князем. Помічником підкоморія, який обмірював і встановлював кордони землеволодіння, був коморник, призначуваний підкоморієм [8, с. 128]. Порядок вступу на посаду підкоморія був подібний до аналогічної процедури в земських судах – за кандидатуру голосував сеймик воеводства, а затверджував король. Крім того, Другим Литовським статутом передбачалось, що підкоморієм може бути лише та особа, яка має землю та маєток на території юрисдикції підкоморського суду.

У 1588 році Краківський вальний сейм установив, що затвердження на підкоморський уряд мало відбуватися не пізніше 6-ти тижнів після смерті попереднього підкоморія або призначення його на інший уряд [7, с. 237]. Однак дотриматися цієї норми вдалось не завжди, і в історії Волинського воеводства були випадки відсутності підкоморія або виконуючого його обов'язки (наприклад, у Володимирському підкоморському суді з 1627 по 1633 рік не було ні підкоморія, ні коморника).

Цікаво, що коморник, будучи помічником підкоморія, за деяких обставин міг вирішувати земельні спори самостійно, що мало місце в 1624 році у Володимирському підкоморському суді, де по смерті підкоморія Романа Гой-

ського його обов'язки тимчасово виконував коморник і писар Григорій Черник.

Окрім підкоморія та коморника, до судового процесу залучались мірники, копачі та писар (при цьому до складу суду вони не входили, а виконували допоміжну роль). Мірниками і копачами були звичайні особи, що постійно проживали на території юрисдикції підкоморського суду, а коморник і писар, як правило, відносились до шляхетського роду.

Результати діяльності підкоморських судів закріплювались у підкоморських книгах. На відміну від колегіальної практики гродських і земських судів, підкоморські книги становили продукт одноособного урядування підкоморія і оформлялися не присяглими писарями, а особистими секретарями, коморниками чи взагалі найманими сторонніми особами. Так, луцька коморницька книга за уряду підкоморія Юрія Гулевича (1624–1637 рр.) написана переважно рукою коморника Федора Сосновського, а в книзі луцького підкоморія Яна Харленського (1585–1601) рр. є корективи луцького гродського підписки Бартоша Мисевського, що вказує на його можливу роль у оформленні записів [9, с. 18].

Ще однією особливістю організації діяльності підкоморських судів було те, що підкоморські книги подібно статусу підкоморія – пожиттєві. Це означало, що вони зберігалися у самого підкоморія аж до припинення його повноважень (що на практиці траплялось у двох випадках – «підвищення» або смерті). Кожен наступний підкоморій розпочинав нову книгу, а книги попередників залишалися або в особистих архівах їх сімей, або передавались на збереження до земського архіву (наприклад, книги Луцького підкоморського суду зберігалися у Верхньому замку).

В ієрархії шляхетських земських урядів у воєводствах підкоморій стояв високо – він займав третю сходинку в ній після воєводи і каштеляна. Уряд підкоморія належав до дуже престижних, недарма його займали звичайно представники аристократичних родин і розбагаченої шляхти [10, с. 453].

У XVI столітті на українських землях з'являється нова судова інституція під назвою *Каптуровий суд*. Ця установа являє собою тимчасово діючий суд, що відправляв правосуддя у період вакантного трону. Необхідність утворення каптурових судів полягала в тому, що звичайні повітові шляхетські суди не могли працювати за відсутності короля, оскільки діяли за його дорученням. Після коронації ця проблема вирішувалась, і каптурові суди складали свої повноваження.

О. Сокальська припускає, що Каптуровий суд у Волинському воєводстві був сформований у 1572 році, оскільки саме цим роком датуються рішення, прийняті Каптуровим судом Волинського воєводства. Головне його завдання – розгляд справ про тяжкі злочини: нанесення тілесних ушкоджень, грабежі, звалтування, вбивства, підпали, заволодіння майном, вчинені шляхтою. Справи «поточні» були в компетенції замкового уряду (старостинського суду), що продовжував діяти. Складався каптуровий суд із виборних депутатів-суддів та писаря. Вибори проходили на з'їзді обивателів воєводства, що скликався за наказом воєводи [11, ст. 145]. Цікаво, що ніде не було встановлено визначеної кількості каптурових суддів, тому склад суду постійно змінювався. Так, наприклад, у 1572 році нараховувалось п'ять суддів, а в 1574 їх кількість виросла до дев'яти.

Каптурова постанова Волинського дворянства про заходи внутрішньої безпеки в період безкоролів'я від 27 липня 1574 року визначила порядок формування та специфіку роботи суду. Зокрема, було встановлено місце для проведення засідань – замок Любарта (Верхній замок) у м. Луцьку. Крім того, були передбачені й вимоги до позовів – вони повинні містити печатку земського суду, печатку Речі Посполитої та Волинського воєвод-

ства, а також титули позивачів. Позови надсилалися до суду за три тижні до початку сесії, яка в документі іменується «роки» [12, с. 19]. Оскільки Каптуровий суд був колегіальним органом, то рішення вважалося прийнятим у випадку, якщо за нього проголосувала більшість. За загальним правилом такі рішення вважались остаточними і оскарженню не підлягали.

Перша сесія була оголошена на тридцятий день серпня і тривала до заходу сонця. Усі наступні сесії призначались з відривом одна від одної в чотири тижні. У день «років» судді (в Постанові згадуються як «депутати») з'їжджались до Верхнього замку та розв'язували всі справи, що надійшли до суду за три тижні. Після цього судді та писар ще протягом двох днів залишалися у замку для видання записів з судових книг. Зазначається, що сторони в обов'язковому порядку повинні бути ознайомлені з цими судовими книгами.

Незважаючи на визначений порядок формування і роботи Каптурового суду, відмітимо, що неодноразово мали місце пропуски суддями «років», тому стабільно він не функціонував. Втім, сам факт їх утворення відіграв надзвичайно важливу роль у судовій системі Речі Посполитої перш за все тому, що була доведена ефективність судових установ, які призначаються не королем, а шляхтою. Такі виборні самоврядні інституції дали поштовх судовій реформі Речі Посполитої, продемонструвавши необхідність у зміні підходів до призначення суддів на посади. Відтак вакантний трон більше не ставав на заваді реалізації судочинства.

У 1578 році вальним сеймом у Варшаві було прийняте рішення про утворення *Луцького трибуналу* – найвищої апеляційної інстанції (для гродських, земських та підкоморських судів) Волинського, Київського та Брацлавського воєводств [13, с. 317]. Таке рішення було викликане необхідністю реформування судової системи Речі Посполитої. На нашу думку, причин було дві: а) потребувала вирішення проблема завантаження апеляціями короля і б) одвічне прагнення волинської шляхти до автономії (що в тому числі досягалось завдяки утворенню судової апеляційної інстанції). Власне, підтвердженням цієї думки служить факт, що ідейниками утворення Луцького трибуналу стала саме волинська знать.

Луцький трибунал першочергово повинен був засідати у кількості 33 суддів-депутатів. Розподіл представників суддів по воєводствах, які підпадали під його юрисдикцію, був нерівномірний. Найбільша кількість суддів-депутатів представили Волинське воєводство, яке делегувало 25 осіб, натомість Брацлавське і Київське воєводства делегувало лише по 4 представники. Термін повноважень Луцького Трибуналу визнавався протягом одного року. Однак на практиці в такому складі Луцький Трибунал не збирався жодного разу [14, с. 21].

Як стверджує Г. Попов, перша та єдина сесія Луцького трибуналу відбулась в 1578 році. Причому Трибунал одержав справи не тільки від нижчих судів, – йому надіслано декілька нерозібраних справ від королівського канцелярії. Всього до суду було надіслано 32 акти, з яких 20 актів – власне апеляційні (половина з яких від короля), а решта – справи, передані на розгляд волинською шляхтою [15, с. 41]. Під час цієї сесії із заявлених 33 суддів було присутніх лише 6, абсолютна більшість з яких із числа волинської шляхти.

Сесія Луцького трибуналу тривала два місяці – з 11 листопада 1578 року по 11 січня 1579 року в приміщенні Луцького земського суду за участі земського уряду. Після цього Луцький трибунал більше не збирався, що свідчить про несприйняття шляхтою ідеї апеляційної інстанції у Волинському воєводстві. На користь цієї тези слугує факт, що в Луцькому трибуналі Брацлавське воєводство було представлено лише одним суддею, а Київське воєводство не делегувало жодного представника.

Відтак справедливим видається твердження Г. Попова, що фактично в Луцькому трибуналі судились лише повіти Волинського воєводства [15, с. 40].

Взагалі до компетенції Луцького трибуналу відносилися «прості справи», тобто усі, окрім тих, які підлягали суду короля. Цікаво, що з так званими «простими справами» було суворо заборонено звертатись до короля чи до сейму і за порушення цієї норми передбачалися арешт або серйозний штраф [15, с. 44]. Також Луцький трибунал виконував щось на кшталт сучасної нотаріальної функції – посвідчував документи (практично перебирав повноваження земських судів). При розгляді справ Трибунал в основному керувався Другим Литовським статутом 1566 р. Судочинство велось, як і в інших судах Волинського воєводства – староукраїнською мовою.

Як впливає зі змісту Другого Литовського статуту, умовою допустимості апеляції є наявність рішення суду першої інстанції, яке не відповідає писаному праву. На період розгляду апеляції виконання рішення суду першої інстанції призупинялось. А у випадку, якщо апеляція подана до Трибуналу з порушенням вимог або є недопустимою за неналежністю предмета чи юрисдикції, або ж не дотримано принцип інстанційності, то суд видавав декрет про відмову в розгляді такої справи.

Ідея утворення Луцького трибуналу свідчила про бажання української шляхти зберегти залишки автономії, однак не знайшла значної підтримки ні у Волинському, ні в Брацлавському, ні в Київському воєводстві (жодної справи не надійшло на розгляд суду). Тим більше, опір чинило і духовенство, звертаючи увагу на те, що не враховано їх інтереси, оскільки не передбачено жод-

ного місця для священнослужителів в складі Трибуналу. Тому стараннями Волинської шляхти, яка раніше ініціювала утворення суду, у 1589 році Луцький трибунал припинив своє існування, а його повноваження перейшли до Люблінського трибуналу.

Висновки. У результаті реформи, передбаченої Другим Литовським статутом, судова система на українських теренах зазнала серйозних змін. Так, у період існування Волинського воєводства державні суди були представлені гродськими, земськими та підкоморськими судами, а також Каптуровим судом та Луцьким трибуналом. Гродські суди здебільшого розглядали кримінальні справи, земські – цивільні та виконували посвідчувальну функцію, підкоморські спеціалізувались на врегулюванні земельних конфліктів. Каптуровий суд Волинського воєводства діяв у період безкоролів'я і тимчасово перебирав повноваження судів, що за традицією формувались королем, а отже, не могли діяти за його відсутності. Луцький трибунал – апеляційна інстанція, юрисдикція якої поширювалась на рішення судів Волинського, Брацлавського та Київського воєводств.

Характерною особливістю всіх вище названих судів було те, що вони формувались «шляхтою для шляхти», тобто були спрямовані на врегулювання конфліктів між представниками цієї верстви населення. Практика діяльності деяких із цих судів не завжди виправдовувала себе, однак лише тому, що не існувало чітко вироблених засад діяльності та підтримки з боку місцевої знаті. У цілому ж безперечно позитивним фактом є утворення розгалуженої системи судів, розширення їх компетенції та зміна підходів до формування кадрів, що заклало основи незалежності та самоврядності судової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. М. Крикун Воєводства правобережної України у XVI-XVIII століттях: статті і матеріали. Львів: Український католицький університет, 2012. 702 с.
2. Купчинський О. Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова / НАН України. Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Проблеми едиційної та камеральної археології: історія, теорія, методика. Вип. 33. К., 1998. 100 с.
3. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / [О.Г. Аркуша, О.В. Бойко, Є.І. Бородін та ін.; відп. ред. Т.В. Мотренко, В.А. Смолій; редкол.: С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. К.: Ніка-Центр, 2009. Т. 1. 544 с.
4. Старченко Н. Про ефективність судочинства на Волині (на прикладі роботи Луцького гродського суду 1598 і 1600 рр.). Український історичний журнал. 2011. № 5. С. 4–27.
5. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года (За виданням 1855 року). Мінск, 2003. с. 35-263. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>.
6. Старченко Н. Возні на Волині в кінці XVI – на початку XVII ст.: уряд чи панська служба? // Соціум: Альманах соціальної історії. Вип. 8 / НАН України. Ін-т історії України; Голов. ред. В.А. Смолій. К., 2008. С. 134–162.
7. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та інш. К.: Наук. думка, 2011. Т. 8: Па-Прик. 2011. 520 с.
8. Резнік О. Склад та компетенція підкоморських судів за Статутом Великого князівства Литовського 1566 року // Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 49. С. 127–132.
9. Книга Київського підкоморського суду (1584-1644) / АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні та ін.; Відп. ред. В.В. Німчук. К.: Наук. думка, 1991. 344 с.
10. Крикун М. Рецензія на: «Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)» / Підгот. до вид. Г.В. Боряк, Т.Ю. Гирич, Л.З. Гісцова та ін. Передм. В.В. Німчук, Н.М. Яковенко. К., 1991. 339 с. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том ССХV. Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. С. 452–458.
11. Сокальська О. Функціонування каптурових судів на українських землях в останній третині XVI ст. (на прикладі Волинського воєводства) // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 48 / Редкол.: С.В.Ківалов (голов. ред.) та ін.; Відп. за вип. Ю.М.Оборотов. Одеса: Юридична література, 2009. С. 144.
12. Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе: [В 37 т.]. Киев, 1859-1914. Заглавие части томов: Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе Ч. 2: Т. 1: Постановления дворянских провинциальных сеймов, в Югозападной России. Киев: Унив. тип., 1861. LXIV, 530 с.
13. Енциклопедія історії України: Т. 6. Ла – Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.
14. М. Яцишин Діяльність Луцького Трибуналу (1578-1589 рр.). Історико-правовий часопис. 2015. № 2. С. 21.
15. Попов Г. Луцький Трибунал 1578 р. // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. К., 1925. Вип. 1. С. 32–58.